

Elmélkedés a polgárról és az ő jogáról

Győrben 25 éves az újraindult jogászképzés. Az egyes ember életéhez hasonlítva ez azt jelenti, hogy nem csak elérte a nagykorúságot, leérett-ségizett, de le is diplomázott, a felnőtté válás minőségileg magasabb fokára lépett. Szakmát és hivatást választott, erre személyes egzisztenciát építhet és hozzájárulhat városa, országa, világa építéséhez is. Ehhez persze élethosszig tartó folyamatos tanulás kell, de ennek képességét és készségét is megszerezte. Ezt jelenti Győr számára az önálló jogi kar és az új Széchenyi Egyetem is. Hálás vagyok azoknak, akik bíztak bennem és beavagattak az alapítók csapatába, kollégáimnak és munkatársaimnak, akikkel együtt dolgozhattam és a fiataloknak, akik a lerakott alapokon tovább építkeznek. Van jövőjük, hiszen a tudomány, a kultúra, az oktatás diverzifikációjának követelménye egybevág a fenntarthatóság és a lokális mai és holnapi eszméjével. Nem könnyű feladat ez, de hát az új kihívásoknak megfelelni sohasem volt az. A globalizáció nyomulása, a technológiák fejlődése, a felgyorsult idő új kihívások elé állítanak minket, ezek közül az első és a legnehezebb: megmaradni embernek, békeességben egymással és a természettel.

1. Néhai kedves professzorom, Eörsi Gyula egyik utolsó írásának ezt a címet adta: „Elmélkedések és álmélkodások”.^[1] Az írás a „tulajdon” és a „felelősség” fogalmának kiterjedéseiről és átalakulásáról szól, miközben, mint jogi alapfogalom és alapintézmény mindkettő (*in abstracto*) változatlan maradt. Ez adta az ötletet, hogy ebben az ünnepi írásomban a „polgár” és a „polgári jog” fogalmairól elmélkedjek. Mi másról, hiszen fél évszázadon át ez volt a hivatásom. Szerettem ezeket a fogalmakat, hittem az embert emberséges emberré formáló erejükben, és most, bár gyengülni látom, nem hagyhatom veszni őket.

Feleségem és társam az életben gimnáziumi történelemtanár volt (és nyugdíjasként ma is az), az emberiség történetének 30-40 évszázadát tanította (i.e. és i.u.), de ő magát 19. századi embernek vallotta. Úgy gondolta, ez a század volt az emberiség fejlődésének csúcsteljesítménye. Csúcsteljesítmény mindenben: tudományokban, művészetekben, a gazdaságban, államfejlődésben, ideológiákban. John Lukács szerint^[2] a 19. század 1815-ben kezdődött és 1914-ben ért véget. Szerintem a 19. század 1789-ben kezdődött és 1914-ig tartott, tehát negyed századdal hosszabb évszázad volt. Ezzel szemben a 20. század 1914-től 1989-ig, tehát „csak” 75 évig tartott, rövid, de borzalmas évszázad volt, az emberi civilizáció

[1] Eörsi, 1982, 833-842.

[2] Lukács, 1994, 11.

szégyene, hanyatlása. Ezzel persze sokan nem értenek egyet, akik pl. ünneplik az atombombát, mint a világbéke garanciáját, vagy akik tagadják a holokauszt megtörténtét. Én azonban az emberséges emberré válás folyamatáról beszélek, nem a tömegpusztítás technológiáiról. A 19. század az emberré válás folyamatában is csúcsteljesítmény volt, talán csak a kereszténység (mint az áldozatos szeretet eszméje) elterjedéséhez hasonlítható. Miért is? László Ervintől egy budapesti előadásában – ami a fenntarthatóságról szólt – hallottam a gondolatot: „Jövönk ott volt a múltunkban, csak nem vettük észre, és elmentünk mellette!” Ezt én a 19. századra vetítve mondom: jövönk ott volt a 19. században, csak nem vettük észre, és – a fejlődés fogalmát félreértve – túlléptünk rajta! Ha egyetlen szóba akarjuk tömöríteni a 19. század lényegét, az a polgárosodás. Mi a polgárosodás lényeges tartalma? Az ember felszabadítása. Bővebben: a tulajdon felszabadítása, ennek alapján a gazdálkodás, a vállalkozás, a piac, a kereskedelem felszabadítása, a materiális alapokon a gondolat, a szólás, a vélemény, az egyesülés, a politika felszabadítása. Az oktatás, a művelődés, a kultúra és az egészségügyi ellátás kiterjesztése széles néprétegekre, a gazdaság szocializálásának, a társadalmi szolidaritási intézmények kiépítésének beindítása. No és persze mindezekkel együtt a tisztesség követelményének érvényesítése, az egyén felelőségének hangsúlyozása Istennel és a társadalmi közösséggel szemben. Az elszámoltathatóság és a végső számadás kötelezettsége. Az ember felszabadítása, szabadsága az etika és a szociális érzékenység keretében nem torzulhatott volna szabadosságba, a szabadsággal való visszaélésbe, hatalmaskodásba, mások feletti korlátlan uralomba.

2. Bibó István^[3] a polgári forradalmat az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának tartotta, aminek a civilizációs fejlődés történelmi folyamatában, minden nép életében, egyszer, valamikor, de le kell játszódnia, még ha megkésve is, még ha revolúció helyett evolúciós folyamatban is, ami békés jellege folytán szerencsésnek is mondható. Mai globális világunk nagyobbik része még egyáltalán nem, vagy csak alig polgárosodott. Európában a polgárosodás a felvilágosodással, a természetjogi gondolkodással, a liberális közgazdaságtannal és a morálfilozófiával kezdődött, és legalább két évszázadon át tartott. Míg a megelőző korokat a szolgaság általános állapota, a hierarchiába rendezettség, az alávetettség, a függőség és kiszolgáltatottság jellemezte, a polgárosodás a szabadság általános állapotát ígérte. A „szabad ember” és a „polgár” fogalmának összekapcsolása és azonos jelentéstartalommal való értelmezése Európában a római polgárig nyúlik vissza. A *civis* szónak, a szabad római polgárnak Szent II. János Pál pápa egyenesen civilizáció-formáló jelentőséget tulajdonított, a *civilizáció* szót is ebből eredeztetve.^[4] A római jogot – különösen a magánjogot – szokás az Európai Unió egyik tartóoszlopának tekinteni. Ennek emberképe egyfelől a *bonus et diligens pater familias*, a gazdálkodó, önmagáról és családjáról gondoskodó független ember, aki másfelől szabad római polgár,

[3] Bibó, 1986(a), 51.

[4] II. János Pál, 2010, 194.

állampolgár is egyben. *Citoyen* és *bourgeois* egy személyben, mindkét minőségében szabad ember. Más polgárokkal egyenjogú, azokkal mellérendelt pozícióban létesít – szabad akarata és érdeke szerint – jogviszonyokat. Szabadságának materiális alapja az elsősorban saját munkájával szerzett és felhalmozott vagyona, ennek kemény magja pedig a tulajdona, ami felett teljes magánjogi uralmat (*plena potestas*) gyakorolhat, és amivel mind élők között, mind halála esetére szabadon rendelkezhet.

3. Szabadság és tulajdon John Locke-nál és más felvilágosult gondolkodók-nál szinonimák voltak. A szabad tulajdonosok szabad polgári társadalmat alkotnak, a zsarnokság legfőbb akadálya a polgárok tulajdona, az abban rejlő anyagi erő, és persze az ezzel járó szabad öntudat, a személyi szabadság felerősödött, a zsarnokságot is elsöpörni képes és jogosult vágya. Ez az emberkép és ez a társadalomkép kiválóan alkalmas volt arra, hogy a felvilágosodás és a polgárosodás emberképének és társadalomképének szerepét betöltse. Ezt tükrözi a francia polgári forradalom 1789-es nagy dokumentuma, *Az Ember és Polgár Jogainak Deklarációja*, ami máig érvényes alapvető jogelveket és morális értékeket rögzített normatív formában. A Deklarációt nem nevezték alkotmánynak, bár tartalma alapján kétségtelenül az volt. Hatása messze túlterjedt Franciaország határain. Magyarországon Hajnóczy József már 1793-ban alkotmánytervezetet készített a magyar Országgyűlés számára,^[5] lázadó gondolataiért akkor még halálbüntetés járt. Érdekesség, hogy Franciaországban is több, mint két évszázadra volt szükség ahhoz, hogy a Nemzetgyűlés a Deklarációt hivatalosan a francia történeti alkotmány részévé nyilvánítsa. A polgár és a polgárosodás szempontjából azonban ennél lényegesebb és fontosabb, hogy az Európában legnagyobb hatású első polgári törvénykönyvnek, a francia *Code Civil*nek másfél évtized is elég volt arra, hogy a Deklaráció alapvető értékeit a kódex tartalmába kanalizálja és kanonizálja.^[6] Ezáltal a Ptk. részlegesen az írott alkotmány funkcióját is betöltötte, legalábbis a polgár alapvető személyi (jogalanyisági) és vagyoni (tulajdonosi) státuszjogait illetően. A szabad magántulajdonos státusza lett az általános jogalanyiság „átírási kulcsa”^[7] a polgári jogba, ezzel az egyenjogúság és mellérendeltség elvének forrása. Ez az elv nem csak a tulajdoni (dologi) és szerződési (kötelmi) viszonyok rendező elve, hanem a személyi, majd személyiségi viszonyokon keresztül minden más szabadságjog, az ún. első generációs emberi jogok alapvető elve is. A magyar polgárosodás második hullámában Kölcsey Ferenc, majd az ő nyomán Deák Ferenc nem véletlenül követelték egymástól elválaszthatatlanul a szabadságot és a tulajdont.^[8] „A szorgalomnak két hatalmas rugója van: szabadság és tulajdon. Két hatalmas ösztön ad a polgárnak erőt s lelkesedést a hon védelmében, s e két ösztön: szabadság és tulajdon. Csak két erő köti biztosan a népet honhoz

[5] Hajnóczy, 1966, 617-626.

[6] Vékás, 2014, 80-89.

[7] Sólyom, 1984, 666.

[8] Deák, 1988, 256.

és törvényhez, s e két varázserő: szabadság és tulajdon.” (Az sem véletlen, hogy 1989-90-ben ez a két szó újból előkelő helyen szerepelt, a rendszerváltás jelszavai között!)

4. A polgár és az ő joga, a polgári jog tehát történetileg kölcsönösen feltételezték egymást. A megszülető polgárság igényelte a létformájának, státusának, érdekeinek, életviszonyainak megfelelő polgári jogot, a megszülető polgári jog csak a létező polgárság közegében érvényesülhet megfelelően. Ez a kiegyensúlyozott – eszményinek vagy ideálisnak is nevezhető – állapot azonban teljes mértékben vagy akár elfogadható mértékben és tartósan még soha, sehol nem működött. Születésüktől fogva harcok folytak hol a szabad polgár, hol a polgári jog, a „privát autonómia” joga, hol egyszerre mindkettő ellen, mint Magyarországon is a szocialistának nevezett ideológia egyeduralma idején. Az ellenfelek mindig olyan hatalmi, uralmi – ideológiai, politikai, gazdasági, pénzügyi – tényezők, intézmények voltak, többnyire az állammal, mint legfőbb közhatalmi szervezetrendszerrel szövetkezve, amelyek az egyes ember, az emberek, a társadalom feletti uralom megszerzésére és gyakorlására törekedtek. Mivel a polgárosodás kiváltó oka és a polgári lét materiális alapja és garanciája is a polgári tulajdon volt, az ellenfelek támadásainak elsődleges célpontja is ez lett. A nagytőkének éppúgy, mint az azt kommunizáló proletárdiktatúra államának, nem szabad polgárok sokaságára, nem polgári társadalomra, hanem bérmunkás társadalomra, proletárok tömegére volt szüksége. Előbbinek, mint profittermelő bérmunkás hadsereg, utóbbinak, mint ideológiai-politikai bázisra, mint „uralkodó osztályra” az egypártrendszerű totális diktatúrához. A polgárra és az ő jogára nézve mindkettő életveszélyes ellenfélnek bizonyult. Vajon túlélte-e a polgár ezeket a háborúkat, van-e még ma is létjogosultsága a polgárosodásnak, a polgár és a polgári jog fogalmának, és létalapjuknak, a polgári tulajdonnak?

5. A tulajdonjognak a polgári jogban – mint döntően vagyoni jogban – mindig is kiemelt szerepe és jelentősége volt.^[9] Mint abszolút-negatív szerkezetű vagyoni státuszjognak, teljes dologi jognak, önmagán túlmutató jelentősége is van. Modellje más kizárólagos vagyoni jogoknak (korlátolt dologi jogoknak, a szellemi alkotások egyes jogviszonyainak, jogtulajdonoknak), sőt a személyiségi jogoknak is. Ezek közös jellemzője a kizárólagosság mellett az erős jogvédelem is. Ez vezetett a tulajdonhoz való jog emberi jogi és alkotmányos alapjogi védelméhez is, amelyek a javak elsajátítási viszonyainak szélesebb körét ölelik fel (fedik le). A kiemelt jogvédelem nem csak a tolvajokkal, uzsorásokkal, de a konfiskáló államhatalommal szemben is indokolt. A tulajdonnak, mint társadalmi intézménynek ugyanis a jogon túlmutató jelentősége is van. Pulszky Ágost szerint a tulajdon az emberi személyiség kifejlődésének előfeltétele és biztosítója.^[10] A magyar Alkotmánybíróság szerint az alkotmány a tulajdont „mint az egyéni cselekvési autonómia hagyományos anyagi alapját részesíti védelemben”.^[11]

[9] Lenkovics, 2014, 57-62.

[10] Eörsi, 1951, I/330.

[11] 64/1993. (XII.22.) ABh.

Ez a személyiség önmegvalósítását, önrendelkezési szabadságát is jelenti. Ernst Schumacher ezt a funkciót csak a kreativitást elősegítő, emberléptékű és természetes (kis-) tulajdonhoz kapcsolta.^[12] A nagy (túl nagy) méretű tulajdon már nem (csak) dolgok, hanem emberek feletti uralmat is eredményez, ezért azokkal szemben meg kell védeni az embert. Bibó a megoldást a „mammut-tulajdonok” felbontásában és humanizálásában látta,^[13] nem pedig az államosításában. Szent II. János Pál pápa – aki lengyel lévén megélte a tulajdon társadalmasítását – ugyancsak joggal kifogásolta, hogy a „társadalmi tulajdonos” embert nem sikerült valódi „társtulajdonossá” tenni.^[14] A világon egyedülálló, történelmi kísérletet jelenthettek volna Liska Tibor szocialista vállalkozás-kísérletei, melyek a „személyes társadalmi tulajdon” megteremtésére irányultak,^[15] de a diktatúrában nem kaphattak kellő politikai és jogi támogatást. Gondolatainak erjesztő hatása azonban egyértelműen kimutatható az 1982-ben indult „GMK” korszakban, a „második gazdaság” és a kistulajdon térnyerésében, az önkormányzó és önigazgató szocialista vállalatokban a dolgozói vagyonjegy (a részvény szocialista átkeresztelése) lehetőségében. Az idézett gondolatok közös lényegének én azt tekintem, hogy a szocializmus tulajdoni viszonyai között is elindult egy újfajta polgárosodás, a „tulajdonreform”^[16] viták és javaslatok végső soron a polgári tulajdon és vele a polgár újjászületése irányába mutattak. Az ideológiai és politikai kompromisszum gyöngyszemeként meg kell még említeni az 1988:VI. tv. (Gt.) dolgozói részvényre és társaságirányításban való részvételére vonatkozó szabályait, majd a Munkavállalói Résztulajdonosi Program (MRP) lehetőségének törvényi megteremtését is. Ezek azonban éppúgy elvetéltek, mint a megelőző szocialista kísérletek, de már nem a marxista-leninista ideológiával való összeegyeztethetlenségük, hanem a két világrendszer harcában győztesnek tűnő liberális eszmékkel (dogmákkal), a magántulajdoni alapú piacgazdasággal való összeférhetlenségük miatt. A washingtoni doktrína alapelveinek (liberalizáció, dereguláció, privatizáció) egyeduralomra jutásában volt, aki egyesben a történelem végét látta.^[17] Holott csupán egy olyan „szép új világ” kezdődött el, amiben valójában a régi szabadversenyes vadkapitalizmus folytatódott a globalizáció, a transznacionális monopolkapitalizmus (TMK) új körülményei között. Ez pedig nem az a múlt, ami a jövőnket jelenthetné, hiszen egyszer már fenntarthatatlannak bizonyult, és most egyre inkább az.

6. A polgári jogban – ideértve annak történetét, dogmatikáját és tudományát egyaránt – a tulajdonjog tárgyának a testi tárgyat (*res corporalis*) tekintjük. Kis bővítéssel ide soroljuk még a dolog módjára hasznosítható természeti erőket, és absztrakt „érték” tárgyakként a pénzt és az értékpapírt. Alig néhány év-

[12] Schumacher, 1991, 164., 270.

[13] Lenkovics, 2019, 197-206.

[14] II. János Pál, 1981.

[15] Liska, 1963 (ismerteti: Bársony, 1985, 47.).

[16] Lengyel, 1988.

[17] Fukuyama, 1994.

százada azonban – de különösen a 20. század óta – rohamosan terjednek az immateriális (eszmei) javakon fennálló tulajdonjogok, a „szellemi tulajdon” tárgyai. A dologi és a szellemi tulajdon tárgyai a javak nemzetközi (globális) kereskedelmében már közel fele-fele arányt képviselnek. Míg Henry Maine^[18] a jogfejlődés fő irányának a „státustól a kontraktus felé” haladást tekintette, és ez a tulajdon és bérmunka relációban igaznak is tűnik, a tulajdonjog tárgyai körében azonban ez mintha megfordult volna. A hagyományos szerzői és iparjogvédelmi abszolút jogokon túl egyre több használati, hasznosítási, hasznonszedési jogosult igyekszik eddigi kötetmi pozícióját dologi, tulajdonosi (jogtulajdonosi) pozícióvá, azaz vagyoni státuszjoggá felerősíteni. Elegendő itt csupán a szóra-koztatóiparra, a sportra, mint üzletágra, a televíziózásra és a számítástechnikai technológiákra példaként utalni. Mindezek lényegét én az emberi személyiség valamely testi és/vagy szellemi képességének, készségének, tudásának, kreativitásának stb. kihasználásában látom. Nincs új a nap alatt. Adam Smith az ember legszentebb és legsérthetlenebb tulajdonának még az ember munkaerejét tekintette, mert az minden más (dologi) tulajdonának a forrása.^[19] Ugyanezt XIII. Leó pápa a Rerum Novarum enciklikában a magántulajdon természetjogi megalapozásaként írta le. (...) ^[20] A munkával szerzett, „megdolgozott” tulajdont még Marx és Engels sem akarták bántani, azt jogosnak ismerték el,^[21] kijelentve, hogy azt már „az ipar fejlődése eltörölte és napról napra eltörli”. Ebbe belenyugodva világtörténelmi hibát követtek el, mikor ahelyett, hogy ezt a „kispolgári” tulajdont megmenteni törekedtek volna, áttértek a nagy tőkés tulajdonok proletariátus általi kisajátítására, az államosításra. A hibát a „polgári tulajdon” és a „tőketulajdon” azonosításával, egylényegűvé minősítésével követték el. Holott a polgári tulajdon veleszületett és tőle el nem idegeníthető lényege éppen a saját munkában, a személyes kreativitásban és produktivitásban rejlett és rejlik ma is. Ez emberléptékű és emberközpontú. Kicsi, de szép, miként maga az ember, természetes és egészséges.^[22] A túlméretes tulajdonok ellenben az embernek az ember és a természet feletti uralmát szolgálják, a kreativitást helyettesítik (robotizálják), az emberi személyiséget degradálják. Ezzel sértik az ember, mint munkás és a munka méltóságát. Ezt azért tehetik, mert a munkát elválasztották az embertől és a tulajdontól, „munkaerővé” (*human power*) absztrahálták, termelési tényezőként, a kiadási oldalon, termelési költségként kezelik. A munkaerő nem tulajdonos, hanem munkaerőpiaci árucikk, nem jogalany, hanem jogtárgy. A munkaerőpiac ma is rabszolgapiac, 21. századi, modern változatban. Ha egy áruból a piacon túlkínálat van (márpedig túlnépesedett világunkban rengeteg a munkaerő-felesleg, azaz a felesleges ember), az leértékelődik. Valójában a munkás, az ember értékelődik le, és ezzel a méltósága sérül. Helyre kell

[18] Maine, 1988.

[19] Smith, 1959, 172.

[20] Rerum Novarum, 1991, 15-16.

[21] Marx – Engels, 1965, 49., 53., 58-59.

[22] Ernst, 1991, 270.

állítani a munkás ember és az emberi munka méltóságát. A munkajognak – két évszázados kitérő után – az alá-fölérendeltségi pozícióból vissza kell térnie az egyenjogúsági-mellérendeltségi pozícióba. A munkaszerződésnek (kontraktusnak) vissza kell térnie a tulajdonosi (státus) pozícióba. Ahogyan azt Bibó István javasolta pl. a részvénytársaság esetében:^[23] a munkások a valódi tulajdonosok (státus jogosultak), a tőkések a hitelezők (kötelmi jogosultak), akik nem a teljes profitra, csupán tisztas kamatra tarthatnának igényt. Ezt követelné a legfőbb erkölcsi törvény és a társadalmi igazságosság is. Eszerint az egész emberiség fordítva ül a lovon. A polgár és a polgári jog feladata volna a helyes irányba fordulni. Nevezzük ezt „újra-polgárosodásnak”, aminek ugyanolyan hatalmas jelentősége volna, mint a rabszolgaság vagy a jobbágyosság eltörlésének, mint a feudális születési előjogok és kiváltságok után a vagyoni, tulajdonosi előjogok és kiváltságok eltörlésének.

7. Ebben a gondolatmenetben érdemes egy pillantást vetni a tulajdonhoz való jogra úgy, mint emberi jogra és alkotmányos alapjogra. Mi is ezeknek a valódi tartalma? A kiindulópont itt is a francia Deklaráció. Ennek III. cikke felsorolja „az ember természetes és elévülhetetlen” jogait. „E jogok: a szabadság, a tulajdon, a biztonság s az elnyomással szemben való ellenállás.” Fontos hangsúlyozni, hogy a tulajdon szerepe azért kiemelkedő, mert mindhárom másik jog anyagi bázisa, előfeltétele és biztosítéka is egyben. A tulajdon nélküli (nincstelen) ember kiszolgáltatott, függ attól és hálás annak, aki róla gondoskodik. Így érthetőbb a XVII. cikk szövege: „Tulajdonától – lévén a tulajdonjog szent és sérthetetlen – senki meg nem fosztható!” (Kivétel a garanciákkal övezett kisajátítás.) Ez a szövegezés látszólag a Thomas Hobbes–John Locke–Adam Smith-féle tulajdonfelfogást emelhetné volna jogi rangra, amely az ember saját személyiségére, különösen a munkavégző képességére vonatkozó tulajdonát tekintette szentnek és sérthetetlennek, más, veleszületett és tőle el nem idegeníthető jogai között. Absztrakciója folytán azonban bármely – örökölt, kizsákmányolással vagy a gyarmatok kifosztásával szerzett, túlméretes – tulajdonra kiterjedt, a kisajátítással szembeni védelem (garanciák) említésével pedig valójában az ingatlan-tulajdonra (dologtulajdonra) szűkített. Ez a jogi – szövegezési, nyelvi, értelmezési – ellentmondásosság az összes többi, későbbi emberi jogi dokumentumot is jellemezte és jellemzi, ráadásul azok egyre szimplábbak.

Az ENSZ 1948-as Emberi Jogok Nyilatkozata ugyancsak a 17. cikkében így fogalmazott: „1. Minden személynek, mind egyénileg, mind másokkal együttesen joga van a tulajdonhoz. 2. Senkit sem lehet tulajdonától önkényesen megfosztani.” Ez a szöveg már ekkor magán viselte a kétpólusúvá „fejlődő” világrendszer kompromisszumát: a liberális, individualista és a kommunista (államszocialista), közösségi ideológiák közös nevezőre hozását a tulajdonhoz való jog terén. Ebből azonban sem azt nem tudjuk meg, hogy „egyéni” hány egyénnek mekkora tulajdona lehet, azt milyen célra és milyen módon használhatja, sem azt, hogy

[23] Bibó, 1986(b), 86-87.

milyen „kollektív” tulajdonformák mire használhatók, és főleg hogy ezekben mi az egyének tulajdonosi szerepe. Tulajdonosi kötelezettség és felelősség pedig a tulajdonhoz való joghoz kapcsolva sem ekkor, sem később nem jelenik meg.

Újabb, szinte parttalan értelmezési (és vita-) lehetőséget nyitott meg az Emberi Jogok Európai Egyezményének 1. Kiegészítő jegyzőkönyve 1952-ben (1950-ben az Egyezmény még nem tartalmazta a tulajdonhoz való jogot!). Eszerint „minden természetes vagy jogi személynek joga van javai tiszteletben tartásához. Senkit sem lehet tulajdonától megfosztani...” A Strasbourgi Emberi Jogi Bíróság és nyomában az aláíró államok legfelsőbb- és alkotmánybíróságai azóta is „küzdnek” a „javak” fogalmának értelmezésével, a tulajdon és a tulajdon funkcióját betöltő más tartós, abszolút és relatív jogosultságok elhatárolásával.

Nem hozott sem jelentős változást, sem előrelépést az emberi jogok generációs kettéosztása, az ENSZ Polgári és Politikai Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya és a Gazdasági, Szociális és Kulturális Jogok Nemzetközi Egyezségokmánya sem (1966/1976). Sőt, a tulajdonhoz való jog említésre sem kerül egyikben sem (!), bár minden más jogot részletezően kifejtene.

Jelentős változásként, valójában szintén visszalépésként értékelhető az Európai Unió Alapjogi Chartájának 17. cikke: „1. Mindenkinek joga van ahhoz, hogy jogszerűen szerzett tulajdonát birtokolja, használja, azzal rendelkezzen és azt örökül hagyja. 2. A szellemi tulajdon védelmet élvez.” Ezt a visszatérést a tulajdonjog tartalmának klasszikus római jogi triászához akár a polgári jogi dogmatika győzelmeként is ünnepelhetnénk a kevéssé sikeres emberi jogi próbálkozások felett, ha ezek a próbálkozások a tulajdon szociális kötöttségei és társadalmi felelőssége terén nem hoztak volna jelentős részsikereket, illetőleg, ha a visszatérés megoldást kínálna a nagy viták és kudarcok (olasz korporativista-fasiszta, német nemzetiszocialista-fasiszta, különböző kommunisztikus-diktatórikus tulajdonformák) orvoslása terén. Csakhogy ez a visszatérés inkább meghátrálás, és már semmi köze a polgárosodás nagy eszméihez és értékrendjéhez. Egyetlen „újdonsága”, a szellemi tulajdon védelmére utalás is csupán a közismert tény kimondása.

A tulajdonjog mint emberi jog „fejlődését” áttekintve nem csoda, ha akadnak vélemények, melyek szerint az nem is emberi jog.^[24]

8. Ezt az útkereső, ideologikus folyamatot tükrözi a magyar alkotmányos jogfejlődés is. Viszonyítás céljából – hogy tudjuk, mit haladtunk meg és hogyan – érdemes visszatekinteni az 1972: I. törvényre, az 1949:XX. tv. utolsó átfogó szocialista reformjára, ami konstatálta a szocializmus alapjainak lerakását és az áttérést a fejlett szocialista társadalom építésére. Ez az alkotmányszöveg tulajdonhoz való jogról egyáltalán nem tesz említést. I. Fejezete szól a társadalmi rendről, aminek lényeges része a gazdasági és a tulajdoni rend. Kimondja, hogy „A gazdasági rend alapja a termelési eszközök társadalmi tulajdona” [6. § (1) bek.]; hogy „Az állami tulajdon az egész nép vagyona” [8. § (1) bek.]; hogy

[24] Szigeti, 2009, 399-416. Az én igenlő válaszomat lásd: Lenkovich, 2017, 296-313.

„elismeri és védi a személyi tulajdont” (11. §); hogy „Az állam elismeri a kisáru-termelők társadalmilag hasznos gazdasági tevékenységét. A magántulajdon és magánkezdeményezés azonban nem sértheti a köz érdekeit” (12. §). A szocialista ideológia dogmáinak jogi átírása sok súlyos értelmezési kérdést nyitott meg: mik a termelési eszközök, ezen belül melyek az alapvetőek, amelyeknek a társadalmiasítása indokolt; ha az állam az össznépi tulajdon alánya, mi az önállóan és felelősen gazdálkodó állami vállalatok tulajdonjogi pozíciója; meddig terjedhet a személyi tulajdon tárgyi köre és mértéke; mikor és hol és meddig hasznos társadalmilag a magántulajdon, mikor minősül át közérdek-sértőnek? Ezek nem csak az ideológia és politika, nem csak a polgári jog, de gyakran a büntetőjog kérdései is voltak. Külön is említésre érdemes a 14. § (1) bekezdése, mely szerint „A Magyar Népköztársaság társadalmi rendjének alapja a munka.” Ennek megfelelően a (2) bekezdés azt is kimondta, hogy „Minden munkaképes állampolgárnak joga és kötelessége, hogy képességei szerint dolgozzék.” A VII. Fejezet szövege az állampolgárok alapvető jogairól és kötelességeiről. Az 54. § (1) bek. deklarálta, hogy „A Magyar Népköztársaság tiszteletben tartja az emberi jogokat.” Ez a tulajdonhoz való jogra is értelmezhető lett volna. Ezért a (2) bek. rögtön hozzá is tette, hogy e jogokat „a szocialista társadalom érdekeivel összhangban kell gyakorolni”, továbbá, hogy e jogok „elválaszthatatlanok az állampolgári kötelességek teljesítésétől”. És igazi történelmi (nem csupán alkotmány- és jogtörténelmi) kuriózum, amit a 69. § ehhez hozzátesz: „A Magyar Népköztársaság állampolgárainak alapvető kötelessége a nép vagyonának védelme, a társadalmi tulajdon szilárdítása, a Magyar Népköztársaság gazdasági erejének fokozása.” Íme a „tulajdonhoz való” alapvető kötelesség, alapvető jog nélkül! A mondottak csupán annak illusztrálására szolgáltak, hogy ilyen ideológiai és alkotmányjogi bázison a magyar polgárosodás, a polgár és a polgári jog nem sok esélyt kaptak. Azt a keveset azonban, amit a háztáji gazdaság személyi tulajdoni körbe sorolása, a kisipar, a kiskereskedelem és a kisvállalkozások társadalmilag hasznosnak minősítése megnyitott, maximálisan kihasználta. Az biztos, hogy nem ezek okozták a szocializmus bukását és a szocialista világrendszer összeomlását.

9. Az 1989-es „rendszerátviteli” alkotmányszövegnek is csupán a gondolatmenetünk szempontjából fontos főbb rendelkezéseit említjük. Az I. fejezet általános rendelkezései között a 9. § deklarálta, hogy „Magyarország gazdasága olyan piacgazdaság, amelyben a köztulajdon és a magántulajdon egyenjogú és egyenlő védelemben részesül.” Ez alkotmányosan lehetővé tette volna az egyesek társadalmi tulajdonosi minőségének valódi társtulajdonosi minőségre váltását, ilyen értelmezés azonban fel sem merült. A 10. § (1) bek. azt mondta ki, hogy „A magyar állam tulajdona nemzeti vagyon”, ami a lényegen, az állam tulajdonjogi jogalanyiságán nem változtatott. A 13. § (1) bek. deklarálta: „A Magyar Köztársaság biztosítja a tulajdonhoz való jogot.” A „biztosítja” jelenthette volna minden egyes állampolgár számára a tulajdonhoz jutás, a tulajdonszerzés jogát is, különösen a negyven év alatt felhalmozott szocialista társadalmi tulajdonból, az egész nép vagyonából. Ezt az értelmezést azonban az Alkotmánybíróság elutasította, és kimondta, hogy az alkotmányos tulajdonvédelem csak a már meglévő,

megszerzett tulajdonra terjed ki. A 13. § (2) bekezdéséből még az „állaggarancia” sem, csak az „értékgarancia” (a kisajátítási kártalanítási kötelezettség) olvasható ki. Még ezt is tovább szűkítette a kárpótlási igények alkotmányjogi minősítése („*ex gratia* juttatás”), hiába mondta ki a hatályos Ptk., hogy a tulajdoni igények nem évülnek el! Ezek a szűkítő értelmezések és a spontán privatizáció folyamata (a külföldi tőke nagyarányú tulajdonszerzése magyar értékvesztéssel) nagymértékben hozzájárult ahhoz, hogy a magyar polgárosodás fejlődése ismét zsákutcába fusson.

A legújabb magyar alkotmány, a 2012-es Alaptörvény ezirányú hatását még nehéz értékelni, szövegében azonban „*expressis verbis*” a polgárosodásnak nincs nyoma. Az M) cikk szerint „Magyarország gazdasága az értékteremtő munkán és a vállalkozás szabadságán alapszik.” Az „értékteremtő munka,” mint láttuk, történetileg és közgazdasági értelemben jelentheti a „tulajdonteremtő” munkát is, azaz a saját munkával saját tulajdont, polgári tulajdont teremtő újrapolgárosodást is. Ugyanezt jelentheti a szabad vállalkozások nagy tömege is. Erre ösztönöz az O) cikk indítása is: „Mindenki felelős önmagáért”, azaz senki ne várjon az állami, paternalista gondoskodásra, az a letűnt szocializmus sajátja volt! Mindenki kezdjen magával valamit, amivel megteremtheti individuális szabadsága és függetlensége materiális előfeltételét és garanciáját, a saját (polgári) tulajdonát. Ha már nem képes, fejlessze ki ezt a képességét. A XIII. cikk (1) bekezdése már nem is „biztosítja” a tulajdonhoz való jogot, összhangban az eddigi szűkítő értelmezéssel, csupán annyit mond, hogy „Mindenkinek joga van a tulajdonhoz”, valójában a már megszerzett tulajdonához, semmi többhöz. A szociális biztonság és az esélyegyenlőség a mindenkori állami „törekvés” mértékének függvénye. Ahogyan a „tulajdon társadalmi felelősségének” mértéke is, ami inkább a multinacionális és globális gazdasági szereplők érdekeinek függvénye. Nincs tehát könnyű helyzetben a polgár, ha újra polgárosodni akar. De hát mikor volt abban? A kérdés inkább az, hogy képes-e és hajlandó-e még egyáltalán rá?

10. A fő probléma kiélezve az, hogy a mai „bérmunka-társadalomban”, a globális „bérmunka-világban” érdemes-e még, időszerű-e újra a polgárosodásról, polgárról és polgári tulajdonról, polgári jogról beszélni? Ha nem lenne az, én se beszéltem volna róla. A szabad ember, szabad polgár, szabad társadalom eszméje, az emberi méltóság tisztelete azonban ma is arra kötelez, hogy beszéljünk, gondolkozzunk, vitatkozzunk róla. Ugyanígy materiális alapjáról, a polgári tulajdonról, a magángazdasági rendről, „amely biztosítja az egyes gazdálkodó alany részére az uralmat a termelés tényezőin” („minden egyes”, nem pedig „egyesek” számára). A termelés tényezői, de nem más emberek felett.^[25] Ez is egy értékrend, ami – nem azért, mert rossz vagy hibás volt – történeti-ideológiai okokból kevés esélyt kapott a megvalósulásra, a kiteljesedésre. Meg kell menteni, ami belőle még menthető, újra kell éleszteni, ami a hamu alatt még lappang belőle.

[25] Szladits, 1941, 33.

Korunk nagy kihívásai (klímaválság, világszegénység, népvándorlás, vírusjárvány stb.) egyébként is értékrendünk újragondolására készítetnek. A polgárosodás értékrendje nem múlta idejét, ma is és újra aktuális. A tulajdon felbontása, széles körű diverzifikációja, szétesztása, a polgári tulajdon dominanciája azért fontos, mert az a gazdasági és vele a politikai hatalom társadalmi terítése is, azaz a polgári demokrácia előfeltétele és biztosítéka is egyben. A polgárosodás ezért nem csak a múltunk, a jövőnk is lehetne. Hát legyen az, amilyen mértékben lehetséges. Segítse ebben hű társa, az ugyancsak nagy túlélő, a polgári jog. Mert a polgárosodásnak, az emberi méltóság egyetlen nagy forradalmának egyszer, valamikor, mindenhol meg kell történnie.

IRODALOMJEGYZÉK

- Adam Smith (1959): *A nemzetek gazdagsága*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Bárony Jenő (1985): A Liska-féle szocialista vállalkozási koncepció. In: *Koncepció és kritika*. Magvető Kiadó, Budapest.
- Bibó István (1986(a)): *A magyar demokrácia válsága. Válogatott tanulmányok II. kötet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Bibó István (1986(b)): *Az európai társadalomfejlődés értelme. Válogatott tanulmányok III. kötet*. Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Deák Ferenc (1842): Követjelentés az 1839-40-ki országgyűlésről. Pest, 1842. In: Lukácsy Sándor (szerk.) (1988): *Nemzeti olvasókönyv*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1951): *A tulajdonjog fejlődése. A kapitalizmus tulajdonjoga I-II*. Jogi és Államigazgatási Könyv- és Folyóiratkiadó, Budapest.
- Eörsi Gyula (1982): Elmélkedések és álmélkodások. In: *Jogtudományi Közlöny*. 1982/11. sz.
- Ernst Schumacher (1991): *A kicsi szép*. KJK, Budapest.
- Francis Fukuyama (1994): *A történelem vége és az utolsó ember*. Európa Könyvkiadó, Budapest.
- H.J.S. Maine (1988): *Az ősi jog*. Gondolat Kiadó, Budapest.
- Hajnóczy József (1966): A magyar országgyűlésen javaslandó törvények lényege. In: Beér János – Csizmadia Andor: *Történelmünk a jogalkotás tükrében*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- II. János Pál (1981): *Laborem exercens enciklika*. 68. pont.
- II. János Pál (2010): *Minden napra egy gondolat (Szerk.: Jerome Vereb atya)*. J LX Kiadó, Budapest.
- John Lukács (1994): *A XX. század és az újkor vége*. Európa Kiadó, Budapest.
- Karl Marx – Friedrich Engels (1965): *A kommunista kiáltvány*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Lengyel László (szerk.) (1988): *Tulajdonreform*. Pénzügykutató Részvénytársaság, Budapest.
- Lenkovics Barnabás (2014): *Dologi jog*. Eötvös József Könyvkiadó, Budapest.
- Lenkovics Barnabás (2017): Emberi jogunk: a tulajdonjog! In: *Unitas multiplex. Ünnepi tanulmányok Szigeti Péter 65. születésnapjára*. Gondolat - SZE DFK, Budapest–Győr.

- Lenkovics Barnabás (2019): A tulajdon felbontása és humanizálása. In: *Studia in honorem Lajos Vékás 80.* HVG-Orac, Budapest.
- Liska Tibor (1963): Kritika és koncepció. In: *Közgazdasági Szemle.* 1963/9. sz.
- Rerum Novarum. XIII. Leó pápa körlevele (1891) a munkások helyzetéről. KDNP Kiadvány, Budapest.
- Sólyom László (1984): Polgárjog és polgári jog. In: *Jogtudományi Közlöny.* 1984/12. sz.
- Szigeti Péter (2009): Emberi jogunk-e a tulajdonjog? In: *Állam- és Jogtudomány.* 2009/3. sz.
- Szladits Károly (1941): *Magyar Magánjog I.* Grill Kiadó, Budapest.
- Vékás Lajos (2014): Magánjogi kodifikáció kultúrtörténeti tükröben. In: *Magyar Tudomány.* 2014/1. sz.